

ЄЛХІНА М. В.,
підприємець, податковий консультант

УДК 657.633:658.77/78.(477)
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.1.98>

ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ЗАБОРГОВАНOSTІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ, У ТОМУ ЧИСЛІ ФІЗИЧНИХ ОСІБ-ПІДПРИЄМЦІВ, КОНТРАГЕНТАМ ВОРОЖИХ ДЕРЖАВ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ОКРЕМІ МОДЕЛІ РОЗВ'ЯЗАННЯ

У статті на основі аналітичного опрацювання окремих показників щодо структури економіки України виокремлений комплекс проблемних питань, котрі зумовлені повномасштабною збройною агресією проти України, зокрема виконання суб'єктами господарської діяльності зобов'язань щодо виплати кредиторської заборгованості контрагентам, які зареєстровані на території ворожих держав. Акцентована увага на тому, що сучасний стан здійснення таких виплат утворює комплексну економіко-правову проблему, що також пов'язано із непослідовністю та незавершеністю дій регулятора щодо її вирішення. Окреслені основні напрями наукових пошуків дослідників щодо кредитної заборгованості як відповідного економіко-правового явища, зокрема її сутності та типових моделей управління такою заборгованістю. Наголошено на високих показниках кредитної заборгованості суб'єктів господарської діяльності, які зареєстровані в Україні як платники податків контрагентам з РФ та Республіки Білорусь. Проаналізовані заходи вжиті регулятором (НБУ) на початку повномасштабного вторгнення щодо вирішення цієї проблеми, а також наголошено на тому, що зважаючи на тривалість збройної агресії такі заходи втрачають свою ефективність та фактично призводять до замороження значної кількості активів, котрі не можуть бути використанні у діяльності суб'єктів господарювання та відповідно впливають на зменшення податкових надходжень до бюджету у кризових умовах. На підставі оцінки наявної ситуації, нормативних правил та стандартів бухгалтерського обліку, запропоновані окремі зміни до Податкового кодексу України, зокрема й у частині уточнення змісту безнадійної заборгованості. На основі аналізу цивільного та податкового законодавства запропонована рамкова модель списання безнадійної кредитної заборгованості, включення таких активів у структуру доходу суб'єктів господарської діяльності із подальшою сплатою податків.

Ключові слова: суб'єкти господарської діяльності; податки; безнадійна кредиторська заборгованість; регулятор; регуляторна політика.

Elhina M. V. Counterparties from hostile states: current state and selected models for resolution

This article, based on the analytical examination of selected indicators related to the structure of Ukraine's economy, identifies a set of issues resulting from the full-scale armed aggression against Ukraine. In particular, it addresses the challenges faced by economic entities in fulfilling their obligations to repay accounts payable to counterparties registered in hostile states. Attention is drawn to the fact that the current situation regarding such payments constitutes a complex economic and legal issue, further exacerbated by the inconsistency and incompleteness of the regulator's actions aimed at resolving it. The article outlines key directions of scholarly research into credit indebtedness as an economic and legal phenomenon, including its

nature and commonly applied models for managing such debt. Emphasis is placed on the high levels of accounts payable owed by Ukrainian tax-paying businesses to counterparties from the Russian Federation and the Republic of Belarus. The measures undertaken by the regulator (NBU) at the onset of the full-scale invasion to resolve this problem are analysed, and it is emphasised that, given the duration of the armed aggression, such measures are losing their effectiveness and in fact lead to the freezing of a significant amount of assets which cannot be used in the activities of economic entities and, accordingly, lead to a decrease in tax revenues to the budget in crisis conditions. Based on an assessment of the current regulatory framework and accounting standards, the article proposes specific amendments to the Tax Code of Ukraine, including clarification of the definition of irrecoverable accounts payable. Drawing on the analysis of civil and tax law, the article proposes a framework model for the write-off of such debts, their inclusion in the income structure of economic entities, and subsequent taxation.

Key words: *economic entities; taxation; irrecoverable accounts payable; regulator; regulatory policy.*

Постановка проблеми. Аналітичне опрацювання окремих показників структури економіки України, зокрема особливостей здійснення фінансових операцій та розрахунків свідчить про формування системної проблеми, яка зумовлена повномасштабною збройною агресією проти України та відповідними соціально економічними трансформаціями, які поставили гострі питання щодо можливостей ділової активності українського бізнесу щодо постачання та реалізації на території України окремих товарів та послуг. Необхідно звернути увагу, що незважаючи на багаторічний конфлікт, вітчизняні суб'єкти господарської діяльності не заклали у філософію ведення свого бізнесу ризико-орієнтований підхід та продовжували здійснювати фінансово-господарські операції з контрагентами, котрі зареєстровані та є платниками податків ворожих держав, що опосередковано не лише забезпечує стійкість їх економік, а й фінансування збройної агресії проти України. Слушно звернути увагу, що у 2022 році Національний банк України (далі – НБУ) у межах реалізації своїх регуляторних функцій видав відповідні нормативно-правові документи щодо мінімізації та заборони таких фінансово-господарських операцій. Загалом, позитивно оцінюючи такі кроки, необхідно звернути увагу, що регуляторна політика у вказаному напрямі залишається не системною, а прийняті рішення не можуть вважатись такими, що комплексно вирішили вказане питання, внаслідок чого, нині сформований відповідний спектр економічних та правових проблем, котрі пов'язані із виплатами кредитної заборгованості контрагентам з ворожих держав. Наразі, аналіз економічної ситуації свідчить, що вказана проблематика потребує нового погляду та системного аналізу з метою формування цілісної та несуперечливої моделі її розв'язання з урахуванням інтересів вітчизняних суб'єктів господарської діяльності, котрі є платниками податків та формують економічний добробут держави, так і національних економічних інтересів України. Зважаючи на викладене поставлена у даній роботі проблема є своєчасною та актуальною.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У різні часи до аналізу проблематики кредитної заборгованості зверталась значна кількість дослідників, зокрема Г. В. Булкот, Р. П. Гончарук, О. В. Дячук, О. С. Корнієнко, Л. С. Новіченко, О. Б. Чорненька та інші дослідники, котрі аналізували вказану проблему крізь призму: по-перше, визначення сутності та структури кредитної заборгованості; по-друге, особливостей формування кредитної заборгованості; по-третє, методології оцінки відповідних ризиків, пов'язаних із формуванням кредитної заборгованості; по-четверте, управління кредитною заборгованістю. Відповідно праці за вказаним напрямом є теоретичною основою для нашого власного пізнання, водночас, звернімо увагу на те, що як на теоретичному, так і на прикладному рівні проблематики кредитної заборгованості контрагентам із ворожих держав не знайшла свого належного вирішення.

Метою статті є аналіз існуючого стану щодо проблеми заборгованості контрагентам ворожих держав та формування напрямів її вирішення з урахуванням інтересів економічної безпеки України.

Виклад основного матеріалу. Розпочинаючи аналіз проблеми, звернімо увагу на існуючих показниках та загальних параметрах щодо стану кредитної заборгованості контрагентам ворожих держав, зокрема РФ та Республіки Білорусь. Так, наразі, на території України широко представлено сировинні товари та товари широкого вжитку, що постачаються з із вказаних держав. У контексті цього необхідно відзначити, що цілком звичним для правил ділового обороту та відповідної системи господарських відносин є кредиторська заборгованість, що виникає за поставлені товари/роботи/послуги на умовах післяплати, як правило, від 30 до 90 днів з моменту поставки товарів, виконання відповідних видів робіт чи надання послуг.

Вище нами зверталась увага на окремі кроки регуляторів щодо таких форм ділової активності, зокрема відповідно до положень постанови НБУ від 24.02.2022 № 21 «українським платникам податків тимчасово забороняється здійснювати будь-які валютні операції з/в Російської Федерації або Республіки Білорусь» в тому числі для виконання зобов'язань перед юридичними або фізичними особами, які мають місцезнаходження в у вказаних державах. Належне виконання суб'єктами господарської діяльності вказаної постанови регулятора призвело до того, що наразі у великої маси платників сформована кредиторська заборгованість перед постачальниками з Республіки Білорусь та РФ невизначеним терміном дії.

Відповідно до загальних положень бухгалтерського обліку така заборгованість в майбутньому (з врахуванням строків позовної давності) може бути віднесена до складу доходів після її списання, як безнадійної заборгованості з відповідними наслідками в оподаткуванні в подальшому. У той же час, необхідно звернути увагу, що використання термінологічної конструкції «тимчасово» у відповідній постанові НБУ, фактично, робить невизначеним відповідні хронологічні параметри, що суттєво віддаляє момент віднесення такої заборгованості до складу доходів, а відтак і податкових наслідків. У той час такі активи, у разі комплексного врегулювання вказаної проблеми, наразі, були б інтегровані у структуру економіки України.

Зважаючи на викладене, необхідно проаналізувати та виокремити відповідну систему стратегічних рішень законодавця та відповідних регуляторів для формування передбачуваної моделі вирішення цієї проблеми та створення сприятливого та прогнозованого клімату для ведення бізнесу компаніями, зареєстрованими в Україні. Так, для швидкого залучення резервів надходжень до бюджету доцільно скоротити часовий проміж настання моменту виникнення доходу не вдаючись до зміни правил ведення б/о, шляхом внесення змін до Податкового кодексу України [1] (далі – ПКУ) та інших кореляційно пов'язаних із ним нормативно-правових актів, зокрема видається слушною модернізація та доповнення статті 140 ПКУ (*Різниці, які виникають при здійсненні фінансових операцій*), а саме пункт 140.5. (*Фінансовий результат податкового (звітного) періоду збільшується*) доповнити підпунктом 140.5.18. у такій редакції: *«на суму заборгованості за товари/роботи/послуги та будь-якої іншої заборгованості, що обліковувалась за правилами бухгалтерського обліку станом на 24.02.2022 року, перед юридичними та фізичними особами розрахунки з якими заборонені відповідно до постанов органів виконавчої влади та іншими нормативно – правовими актами України»*. Крім того, з метою єдності законодавчої термінології слушно доповнити ст. 14 ПКУ (Визначення понять), доповнивши підпункт 14.1.11. (безнадійна заборгованість) абзацом такого змісту: *«заборгованість суб'єктів господарювання перед юридичними та фізичними особами розрахунки з якими заборонені відповідно до постанов органів виконавчої влади та іншими нормативно – правовими актами України»*. Водночас, необхідно звернути увагу, що внесення таких змін буде першим точковим кроком щодо вирішення поставленої проблеми, оскільки остання з метою формування несуперечливого, прогнозованого та ефективного підходу потребує внесення інших змін до ПКУ та інших нормативно-правових актів, які регулюють бюджетну, податкову та фінансову політику держави. Зокрема, шляхом збалансованого формування відповідних законодавчих норм видається доцільним надати право

платникам податків не виконувати зобов'язання по заборгованості перед суб'єктами господарської діяльності, зокрема й фізичними особами, розрахунки з якими заборонені (в силу того, що такі заборони є тимчасовими).

Окрему увагу, необхідно звернути на **механізм вирішення проблеми списання кредиторської заборгованості перед нерезидентом місцем реєстрації (місцезнаходження) якого є ворожа держава.**

Згідно з пунктом 44.1 статті 44 ПКУ для цілей оподаткування платники податків зобов'язані вести облік доходів, витрат та інших показників, пов'язаних з визначенням об'єктів оподаткування та/або податкових зобов'язань, на підставі первинних документів, реєстрів бухгалтерського обліку, фінансової звітності, інших документів, пов'язаних з обчисленням і сплатою податків і зборів, ведення яких передбачено законодавством.

Пунктом 44.2 статті 44 ПКУ передбачено, що для обрахунку об'єкта оподаткування платник податку на прибуток використовує дані бухгалтерського обліку та фінансової звітності щодо доходів, витрат та фінансового результату до оподаткування.

Порядок розрахунку об'єкта оподаткування з податку на прибуток викладено в статті 134 ПКУ, згідно якої оподатковується прибуток із джерелом походження з України та за її межами, який визначається шляхом коригування (збільшення або зменшення) фінансового результату до оподаткування (прибутку або збитку), визначеного у фінансовій звітності підприємства відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової звітності, на різниці, які виникають відповідно до положень розділу III ПКУ (підприємства, у яких річний дохід від будь-якої діяльності за останній річний звітний період не перевищує двадцяти мільйонів гривень мають право прийняти рішення про незастосування коригувань фінансового результату).

У той же час, необхідно звернути увагу, що Положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку не дано визначення **безнадійної кредиторської заборгованості.**

Відповідно до підпункту «ж» підпункту 14.1.11 пункту 14.1 статті 14 ПКУ безнадійна заборгованість – заборгованість, що відповідає зокрема одній з таких ознак, зокрема, заборгованість, стягнення якої стало неможливим у зв'язку з дією обставин непереборної сили, форс-мажорних обставин, підтверджених у порядку, передбаченому законодавством, зокрема й шляхом звернення до Торгівельно-промислової палати України чи її структурних підрозділів.

Отже, в розумінні ПКУ безнадійна заборгованість, у тому числі кредиторська, трактується як заборгованість за зобов'язаннями зокрема, щодо заборгованості, стягнення якої неможливо у зв'язку з дією *форс-мажорних обставин.*

Згідно із статтею 1 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», зобов'язання – заборгованість підприємства, яка виникла внаслідок минулих подій і погашення якої в **майбутньому, як очікується**, призведе до зменшення ресурсів підприємства, що втілюють у собі економічні вигоди.

Пунктом 15 Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 «Дохід», затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 29.11.99 № 290 та зареєстрованого в Міністерстві юстиції України від 14.12.99 за №860/4153, визначено, що доходом визнається сума зобов'язання, **яке не підлягає погашенню.**

Методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про зобов'язання та її розкриття у фінансовій звітності викладені у Положенні (стандарті) бухгалтерського обліку №11 «Зобов'язання», затвердженому наказом Міністерства фінансів України від 31.01.2000 № 20 та зареєстрованому в Міністерстві юстиції України 11.02.2000 за № 85/4306 (далі – П(С)БО №11).

Відповідно до вимог пункту 5 П(С)БО №11, якщо на дату балансу **раніше визнане зобов'язання не підлягає погашенню, то його сума включається до складу доходу звітного періоду.**

З метою ведення бухгалтерського обліку зобов'язання поділяються на: довгострокові та поточні (п.6 П(С)БО №11).

Поточні зобов'язання включають в тому числі поточну кредиторську заборгованість за довгостроковими зобов'язаннями, за товари, роботи, послуги, за розрахунками з бюджетом, у тому числі з податку на прибуток, за розрахунками зі страхування, за розрахунками з оплати праці та інші (п. 11 П(С)БО № 11).

У той же час, підстави припинення зобов'язання визначені главою 50 Цивільного кодексу України, яка визначає, що зобов'язання припиняється частково або у повному обсязі на підставах, встановлених договором або законом. Припинення зобов'язання на вимогу однієї із сторін допускається лише у випадках, встановлених договором або законом (ст. 598 ЦК України). Зокрема, згідно статті 607 Цивільного кодексу зобов'язання припиняється неможливістю його виконання *у зв'язку з обставиною, за яку жодна із сторін не відповідає*.

Відповідно до п. 2 ст. 14¹ Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» **форс-мажорними обставинами** (обставинами непереборної сили) є надзвичайні та невідворотні обставини, *що об'єктивно унеможливають виконання зобов'язань, передбачених умовами договору* (контракту, угоди тощо), обов'язків згідно із законодавчими та іншими нормативними актами, а саме: загроза війни, **збройний конфлікт** або серйозна погроза такого конфлікту, включаючи але не обмежуючись ворожими атаками, блокадами, військовим ембарго, дії іноземного ворога, загальна військова мобілізація, військові дії, **оголошена та неоголошена війна**, дії суспільного ворога, збурення, акти тероризму, диверсії, піратства, безладу, **вторгнення**, блокада, революція, заколот, повстання, масові заворушення, введення комендантської години, карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України, експропріація, примусове вилучення, захоплення підприємств, реквізиція, громадська демонстрація, блокада, страйк, аварія, протиправні дії третіх осіб, пожежа, вибух, тривалі перерви в роботі транспорту, регламентовані умовами відповідних рішень та актами державних органів влади, закриття морських проток, ембарго, заборона (обмеження) експорту/імпорту тощо, а також викликані винятковими погодними умовами і стихійним лихом, а саме: епідемія, сильний шторм, циклон, ураган, торнадо, буревій, повінь, нагромадження снігу, ожеледь, град, заморозки, замерзання моря, проток, портів, перевалів, землетрус, блискавка, пожежа, посуха, просідання і зсув ґрунту, інші стихійні лиха тощо.

Рішенням від 28.02.2022 № 2024/02.0-7.1 Торгово-промислова палата України (далі – ТПП України) на підставі ст. ст. 14, 14¹ Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» від 02.12.1997 № 671/97-ВР, Статуту ТПП України, засвідчила форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили): військову агресію Російської Федерації проти України, що стало підставою введення воєнного стану із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року строком на 30 діб, відповідно до Указу Президента України від 24 лютого 2022 року №64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» із подальшими прологацією останнього.

Враховуючи це, **ТПП України підтвердило, що зазначені обставини з 24 лютого 2022 року до їх офіційного закінчення, є надзвичайними, невідворотними та об'єктивними обставинами для суб'єктів господарської діяльності та/або фізичних осіб по договору, окремим податковим та/чи іншим зобов'язанням/обов'язком, виконання яких/-го настало згідно з умовами договору, контракту, угоди, законодавчих чи інших нормативних актів і виконання відповідно яких/-го стало неможливим у встановлений термін внаслідок настання таких форс-мажорних обставин** (обставин непереборної сили).

Підпунктом 2 пункту 17 Постанови Правління НБУ від 24 лютого 2022 року № 18 уповноваженим установам заборонено здійснювати будь-які валютні операції учасником яких є юридична або фізична особа, яка має місцезнаходження (zareєстрована / постійно проживає) в Російській Федерації або в Республіці Білорусь та п. п. 3 п. 17 Постанови № 18 уповноваженим установам заборонено здійснювати будь-які валютні операції **для виконання зобов'язань** перед юридичними або фізичними особами, які мають місцезнаходження (zareєстрована / постійно проживає) в Російській Федерації або в Республіці Білорусь.

Від так, відповідно до статті 10 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 №996-XIV для забезпечення достовірності даних бухгалтерського обліку та фінансової звітності підприємства **зобов'язані проводити**

інвентаризацію активів і зобов'язань, під час якої перевіряються і документально підтверджуються їх наявність, стан і оцінка. Об'єкти і періодичність проведення інвентаризації визначаються власником (керівником) підприємства, крім випадків, коли її проведення є обов'язковим згідно з законодавством.

Отже, з урахуванням вищевикладеного, якщо **внаслідок проведеної інвентаризації встановлено, що зазначена кредиторська заборгованість не підлягає погашенню** (у разі, якщо це не суперечить нормам Цивільного кодексу), **вона підлягає списанню з відповідним визначенням іншого операційного доходу** того періоду, в якому зобов'язання визнано таким, що не підлягає погашенню.

Висновки. Підсумовуючи викладене, звернімо увагу, що проведений нами аналіз свідчить, що наразі хронологічна невизначеність можливостей не сплати кредитної заборгованості контрагентам ворожих держав призводить, до фактичного «замороження» таких активів, адже недосконалість норм чинного законодавства не створює належних правових підстав для списання такої заборгованості, її подальшого обліку за відповідною статтею доходу суб'єкта господарської діяльності та сплати податків. Видається, що у сучасних кризових умовах та нагальній потребі наповнення державного бюджету існує необхідність комплексної моделі розв'язання цієї проблеми структурним елементом якої можуть бути зроблені нами пропозиції та визначенні напрями.

Список використаних джерел:

1. Податковий кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>
2. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

